

Czikkét gróf Hoensbroech e szavakkal zárja be: ezek azok az okok, melyek a jesuita rendből való kilépésre készítették. Egyet sajnálok csak, hogy még korábban nem engedtem, hogy azok befolyást gyakorolhassanak reám.

M.

Angliai levél.

Manchester, 1893. május 22.

Az angol unitáriusokra nézve most a legfontosabb kérdés a vallásnak a nyilvános iskolákban való tanítása. Nálunk kétféle elemi iskola van. Az egyik, melyet községi adóból tartanak fenn, s községi iskolaszékek igazgatnak; a másik, melyet legalább részben az egyházak önkéntes adakozásaiból, s melyeknek legnagyobb része úgynevezett „nemzeti iskola“, azaz hogy a nemzeti vagy állami egyházzal kapcsolatos és annak a tanát tanítják benne. Ez utóbbiakat illetőleg a vallás-tanításra nézve 1870-ben abban egyeztek meg az angol püspöki egyháziak és a nonconformisták, hogy azokban a tanítás ne legyen felekezeti.

Londonban most nagy izgalom keletkezett a miatt, hogy az iskolaszékbe beválasztott angol püspök-egyházi lelkészek minden módon arra dolgoznak, hogy az 1870-ben létrejött egyezmény megbontassék. Ez különösen a mi egyházunk ellen irányul, mivel a háromságtant, s Krisztus istenségét akarják az iskolába bevezetni. Az angol püspöki egyháziak úgy gondolkoztak, hogy más non conformisták, congregationalisták és baptisták, csatlakozni fognak hozzájuk az unitáriusok ellen. Azt kezdték kiáltani, hogy az unitáriusok nem keresztények. De tisztelet a trinitárius nonconformistáknak, ők nem hajlandók az angol püspöki egyháziakat az egyezmény megbontásában elősegíteni, sem pedig abban a nézetben követni, hogy az unitáriusok ne lennének keresztények, mert őket azoknak elismerik.

A küzdelem most még csak a kezdetén van, mert a londoni elfogultakat valószínűleg más városokban is követni fogják, hol a klerikális befolyás erős. Liverpoolban egy angol püspöki egyházi pap, Herring elég vakmerő volt, hogy az unitáriusokat hitetleneknek mondja; de a püspöke, nem a „magas egyházi“ párthoz tartozó, de helyes gondolkozásu ember, hibáztatta ezt. Ezért azután a „Church Times“, egy „magas egyház“-i lap a püspökről, névszerint Ryle-ről azt mondotta, hogy „megtagadta az Urat.“

Dr. Martineau a vallásitanításra azt a tervet ajánlotta, hogy mindenik felekezet tanítsa maga a maga tanait az iskolákban. De ez nem általános nézet az unitáriusoknál és a többi nonconformistáknál. Egy párt, mely most van keletkezőben, arra törekszik, hogy ez iskolákból a vallásitanítást egészen kizárja és azokat világivá tegye. Erre még az idő nem elég érett; de az angol püspöki egyháziak elfogultsága előidézheti ezt, ha csak mostani követeléseikkel fel nem hagynak.

A dolog tényleg úgy áll, hogy az unitárius eszmék áramlatától a hagyományos theologia őrei nagyon tartanak, mert elveink terjednek; azokat most kezdik minden egyházban jobban ismerni; könyveinket olvassák, s Martineau-nak és iskolájának a materializmus és agnosticizmussal való vitában tett szolgálatait széles körökben becsülik. A kereszténység unitárius magyarázói nélkülözhetlenné váltak mindenekre, kivéve a középkori kereszténység eme felújítóit. Még a „Guardian“, ez a szorosan angolpüspök egyházi lap is újabban elismeri, hogy az unitáriusok minden bizonnyal keresztényeknek nevezendők, ámbár nem „katholikus keresztények“-nek.

Én egy néhány hónapig a theol. intézet mellett gondoztam manchesteri egyik gyülekezetünket is, melynek új papja dr. Rees Dániel, az oxfordi manchester-new-college-i akadémia növendéke a múlt vasárnap köszöntött be. Ez egyházközséget dr. Beard R. János alapította, valamint azt a theol. intézetet is, melynek jelenleg szerencsés vagyok igazgatója lenni. Beard utódja dr. Herford Brooke volt, a később amerikai paposkodásából oly ismeretes, jelenleg londoni lelkész. Ezt Szabadegyháznak nevezik, mert az ülések mind szabadok és az istentiszteletek végén gyűjtött adományokból tartják fenn.

Pünköst vasárnap délután a manchesteri unitárius vasárnapi iskolák nagy gyűlést tartottak a Free Trade Hall-ban, melybe 5000 ember fér be. Pünköst azért is nagy ünnep nekünk, mert ekkor a különböző felekezetű vasárnapi iskolák ünnepi meneteket tartanak az utcákon zeneszóval és zászlókkal, melyek érdekes látványt nyújtanak.

Pünköstben vana „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“-nak is Londonban évi nagy gyűlése. Újabban szokásba akarják hozni, hogy ezekkel kapcsolatban, egy-egy jeles ember felolvasást tartson. Az első felolvasó Brooke Stopford, ki elébb a királyné udvari papja volt, s kinek hozzánk csatlakozásával mi nagy erőt nyertünk. Tárnya: a theologia fejlődése az 1780 és 1830 közötti angol költészetet tekintve. E tárgyban ő nagyon járatos és e tárgy nagyon időszerű, tekintve az irodalomnak szabadelvű irányban való hatását. Azok közt az erők közt, melyek a mi részünkre munkálnak, egy sincs befolyásosabb, mint nemzetünk magasabb irodalmának hangja és tartalma.

Mi még nem vettük be a nőket a rendes papok közé, de a múlt évben oxfordi akadémiankon volt két nő hallgató is Amerikából, kik ott papok akarnak lenni. Nálunk Angliában is a nők némelykor beszélnek a gyűléseken, sőt alkalmilag missioi helyeken prédikálnak is, de aligha a mi népünk érzelmével egyeznék, hogy a nők rendes papsággal bízassanak meg.

Vallási és társadalmi életünkben egy új vállalat, az úgynevezett „Labour-Churches“. Az első kísérletet Manchesterben egy unitárius pap, Trevor János tette. A cél az, hogy a munkásosztálynak népszerű előadásokat tartsanak. Attól lehet félni, hogy e mozgalom csak növelni fogja az osztály-érzelmet, mely most is eléggé ki van fejlődve, és hogy a vallási oldalt ez összejüveteleken el fogják nyomni a társadalmi kérdések feletti vitatkozások, melyeknek bőviben helyet engednek. Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy a rendes egyházakon

kivül a munkás nép gyülekezeteit alakít vallásos czélzattal. Ezelőtt tiz vagy húsz évvel a vasárnapi népszerű előadások teljesen „világiak” voltak, és nem csak hogy vallástalanok, hanem vallásellenesek.

Hogy e változás végebe ment, azt főleg Renánnak köszönhetni, s főleg az ő korszakot alkotó híres munkájának, a „Jézus életének”. E mű nagy tetszésben részesült Angolországban, s a munkás osztályból is sokan olvasták. Minden hiányai, túlzásai és regényes színezete mellett is, tárgyát oly élénk emberi érdekekkel ruházta fel, mely egészen új dolog volt az olvasók legnagyobb része előtt. És annak nyomán Jézusnak több életírata keletkezett, melyek a nélkül aligha létrejöttek volna. Angliában például Farrar „Jézus élete” a legnépszerűbb lett, és bár nem jött összeütközésbe a hagyományos theológiával, a Jézus czéljai és élete emberi értelmét magasan kiemelte. Hitünk alapítójának élő alakja új és váratlan erővel ragadta meg a nép lelkét, mely az egyházakkal kevésbé rokonszenvezett. Ismét érezni kezdték, hogy ő valóság és hatalom. Egy szabadelvű izraelita rabbi nekem a minapjában úgy nyilatkozott: „Mi nem állunk ellenkezésben a názárethi Jézussal, nekünk kifogásunk csak az ő félrevezetett követői ellen van.” Az egyháziatlan elemekkel is így kezd lenni a dolog. Mindinkább megismerik Jézus életének fontosságát emberi szükségégeikre nézve és ez bennök a vallásos szükség érzetét kelti fel.

Minket unitáriusokat ne akadályozzon semmi, hogy súlyt helyezzünk a Jézus egyszerű kereszténységére. Ha ezt tesszük, a felelet nem fog elmaradni. Nagy és növekedő munka áll előttünk és tágas, széles mező. Vajha Isten megáldaná törekvésünket minden országban.

GORDON SÁNDOR.

Párisi levél.

Páris, 1893. május.

(Taine halála. A ref. és lutheránus lelkészek értekezletei. A párisi bibliai társulat évi gyűlése. Hyacinthe Loyson gallican egyháza. Renan utódjának kinevezése a „College de France”-ba.)

Szerkesztő Úr!

Mikor múlt leveletem bevégeztem, a lapok éppen akkor hozták a Taine halálának hírért. Alig hogy Renán felett a sír bezáródott, Tainenek nyilott meg nemsokára. A két gondolkozó nagy befolyást gyakorolt kortársaira. Azt majd a jövő fogja eldönteni, hogy a kettő közül melyiknek volt nagyobb hatása. Nem szükség, úgy hiszem, Taine munkásságára részletesen kiterjeszkednem. Az ő művei általánosan ismeretesek. Avagy ki ne ismerné az ő főművét: „Az angol irodalom történelmét?”, vagy az ő mély és finomul elemező munkáját! „L' intelligence”-t? és „Des Origines de la France contemporaine”-t, melyet az 1870-iki háború alkalmából írt. De ezek előtt már nagy tekintélyt nyert és népszerű lett több munkájával, mint: „Frederic Thomas Graindorge”, „Étude sur les fables de Lafontaine.”